

El bibliòfil Bernat d'Esplugues († 1433), notari i escrivà del Consell de la ciutat

Josep Antoni Iglesias Fonseca*

La historiografia sobre la ciutat de Barcelona no ha prestat, en general, gaire atenció a l'escripció municipal dels segles XIV i XV, ni tampoc als professionals que hi treballaven, a excepció de l'atenció mostrada per alguns fedataris que ocuparen càrrecs polítics de certa rellevància en moments d'especial significació històrica; pensem, per exemple, en el notari Antoni Vinyes, conseller i ambaixador del municipi. La *història de la ciutat de Barcelona* més recent de què disposem dedica unes línies escasses a parlar d'aquesta institució, molt important, d'altra banda, per al funcionament de la màxima representació política de la ciutat: “*un personatge clau de la burocràcia municipal, encara que no detenia poder, era el notari escrivà del Consell de Cent, encarregat de l'escripció i de donar fe de les deliberacions dels consells. Amb els seus ajudants portava el Llibre del Consell i a més les diverses sèries d'actes, ordinacions, correspondència*”.¹ Aquest paràgraf

* Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia, Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona.

1. Jaume SOBREQÜES I CALLICÓ (dir.), *Història de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, 1992, vol. III (*La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*). Esmentem aquesta perquè és la més recent, però una lectura de qualsevol de les històries de la ciutat que la precediren permet constatar que l'escripció de la ciutat i els professionals que hi treballaven no han estat gens estudiats (si més no, aquesta és la nostra impressió en elaborar aquest estudi). De les poques contribucions que s'han aproximat amb detall a algun fedatari destacat de l'escripció municipal cal destacar les de J. GÜNZBERG I MOLL, «Antoni Vinyes: notari, ambaixador i polític (Barcelona-Nàpols: 1424-1488)», dins *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català. Barcelona, 11-13 novembre 1993*, Barcelona, 1994, pàg. 373-387 (on es recullen en nota els breus treballs que dedicà R. Carreras Valls a la personalitat d'altres notaris barcelonins, com ara Llorenç Casanova, els Bartomeu Guerau, pare i fill, i Esteve Mir), i «La participación dels notarios en las principales instituciones políticas barcelonesas (siglos XIV-XV)», publicat a les pàgines anteriors d'aquest volum. Aquest autor dóna més dades d'interès sobre els professionals de l'escriptura de la ciutat de Barcelona en la seva tesi doctoral, inèdita, *Los notarios y su organización social en Barcelona (1275-1544)*, Universitat de Barcelona, 1996. Vegeu, especialment, tot el capítol III: «Entre la política monàrquica i el poder municipal», pàg. 558-586.

constitueix l'única referència a la tasca desenvolupada per l'esmentat notari i escrivà del Consell.

Es dona la paradoxa que és la ingent producció documental generada per les diverses escrivanies que funcionaren al municipi la que ha permès l'elaboració de nombrosíssims treballs d'investigació publicats en les dues últimes centúries (incloent-hi totes les històries sobre la ciutat). No ha estat, doncs, una documentació desconeguda o menyspreada pels historiadors. Però aquests, professionals o no, només s'han interessat pel que transmet, pel seu contingut, i han mostrat poca apreciació per com ens ha arribat aquesta documentació: per exemple, la llengua i l'estil de la burocràcia municipal, els tipus documentals o diplomàtics que es poden identificar, els professionals que la generaren (formació, *cursus honorum*, competències, remuneració, nombre, relació d'escrivans i anys d'actuació, actuació política i ciutadana), etc.²

Aquesta contribució no pretén solucionar aquesta llacuna de la història del màxim òrgan de representació de la ciutat de Barcelona. Ni de bon tros. L'únic que pretenem és fer una petita aproximació a un d'aquests notaris i escrivans del Consell de Cent, en Bernat d'Esplugues, bibliòfil, propietari d'una interessant biblioteca, una autèntica "*illa humanista a l'oceà medieval*" en paraules del professor Hernando. No entrarem tampoc en profunditat en el seu contingut. D'altres, i jo mateix, n'han parlat.³ No és tampoc un exercici prosopogràfic en sentit estricte. La seva biblioteca ens suscità, des del primer moment, una seguit de qüestions de difícil resposta: per exemple, com arribà a adquirir-la aquest funcionari del municipi, el sou del qual era d'un 150 lliures anuals?⁴ Aquesta biblioteca,

2. Per ampliar algunes d'aquestes deficiències de la historiografia, vegeu: A. RUBIO VELA, «L'escrivania municipal de València en els segles XIV i XV. Notes i documents», *Caplletra*, 15 (1994), pàg. 127-161, i *L'escrivania municipal de València als segles XIV i XV: burocràcia, política i cultura*, València, 1995. A més de València, la ciutat de Castelló de la Plana compta també amb un estudi de temàtica semblant: E. SÁNCHEZ ALMELA, «La escribanía del consell castellonense: siglos XIV-XV», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 67/III (1991), pàg. 467-497. Malauradament, per a Barcelona no coneixem estudis com els esmentats (d'aquesta mancança se n'ha fet ressò, per exemple, la ponència del professor Sebastià Riera i Viader en aquest Congrés). Esperem oferir en breu una primera aproximació a aquest organisme com a resultat d'un treball que duem a terme sobre *L'escrivania del Consell barceloní: segles XIV-XV. Notes i documents*, per tal de minorar el buit existent sobre alguns aspectes concrets d'aquest tema.

3. Per a la relació de treballs que n'han parlat, remeto a la llista bibliogràfica que acompanya el doc. 7. Oferirem una edició sencera d'aquesta biblioteca en el nostre treball d'investigació de tercer cicle (*Les biblioteques dels notaris i escrivans a la Barcelona d'època baixmedieval a través dels seus testaments i inventaris (anys 1360-1500)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1994) i en la nostra tesi doctoral (*Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV. Les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (anys 1396-1475)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996). Ara també, amb alguna esmena, dins «Els clàssics a la biblioteca de Bernat d'Esplugues († 1433), notari i escrivà del Consell de la Ciutat», *Faventia*, 22/2 (2000), pàg. 143-177.

4. La *Consueta nova* o Cerimonial del Consellers (ms. 65 de la Biblioteca Universitària de Barcelona), elaborada l'any 1387, establia per a l'ofici d'escrivà del Consell un sou de 150 lliures anuals i la possibilitat que el càrrec fos vitalici. F. VALLS I TABERNER, «La Consueta municipal de Barcelona de 1389», *Revista Jurídica de Catalunya*, 26 (1926), pàg. 335-355 (especialment aquesta darrera pàgina); la datació proposada per Valls i Taberner fou rectificada per A. DURAN I SANPERE, «Notes al marge del *Libre apellat Consueta*», *Revista Jurídica de Catalunya*,

més pròpia de la Casa Reial o d'un home del *Quattrocento* italià, l'adquirí a Barcelona? Si hagués estat així, no n'hauria quedat empremta en el mercat del llibre de segona mà, en les subhastes? Nosaltres ens inclinem a pensar en un origen italià per a aquesta biblioteca –i, més concretament, napolità–, i en una adquisició en bloc, a la qual s'hauria afegit algun llibre més comprat a Barcelona. El seu entorn immediat, família i treball, ofereix elements que avalin aquesta hipòtesi? Encara més, existí realment la biblioteca de Bernat d'Esplugues? No hem d'oblidar que aquesta biblioteca es conserva en un trasllat del seu inventari de béns de l'any 1509 fet per un altre conegut notari i bibliòfil, l'arxiver reial Pere Miquel Carbonell, l'obsessió del qual per passar a la posteritat és ben coneguda pels historiadors.⁵

En el breu espai de què disposem intentarem respondre algunes d'aquestes qüestions.

Una biblioteca italiana?

Per a la ciutat de Barcelona, coneixem exemples concrets de notaris públics que feren estades a Itàlia per millorar la seva formació o per desenvolupar-hi activitats professionals, com a procuradors de particulars i, especialment, per encàrrec del municipi o de la Generalitat. Aquest és el cas, per exemple, d'Antoni Vinyes, Bartomeu Costa *senior*, Gabriel Devesa, Joan Ginebret i Francesc Terrassa, alguns dels quals hi anaren per encàrrec del municipi.⁶ Una anàlisi paleogràfica acurada dels seus registres notariais potser ens il·lustraria sobre un contacte cultural efectiu amb Itàlia: l'adopció de l'escriptura humanística en se-

33 (1927), pàg. 326-333, que fou també qui l'anomenà *Consueta nova* per diferenciar-la d'una altra consuetud anterior ben documentada però no conservada. És el mateix sou que percebrà el substitut de Bernat d'Esplugues a l'escribania del Consell, Gabriel Canyelles, l'any 1444 (*Manual de novells ardis vulgarment apellat Dietari del Antich Consell barceloní*, Barcelona, 1892, vol. I, pàg. 470-471). Molts dels volums de la biblioteca d'Esplugues, per la seva raresa, podien obtenir en el mercat del llibre un preu equivalent a un terç del seu salari anual.

5. L'inventari de béns de Bernat d'Esplugues, com també la seva personalitat, com tindrem ocasió de comprovar, està envoltat de misteri. El prolífic arxiver J. M. Madurell i Marimon, exhumador infatigable de biblioteques medievals conservades a la documentació del seu arxiu (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona) i d'altres (Arxiu Capitular de Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona, i Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, principalment), no va tenir constància de la seva existència. La primera notícia d'aquest inventari, un quadern en paper de prop de 80 fulls, és del 1990, arran de l'organització dels fons notariais de l'ACB (vegeu doc. 7). A partir d'aquest moment n'han parlat alguns autors. Des de l'any 1996 es troba il·localitzable però, afortunadament, disposem d'edicions de la biblioteca (vegeu nota 4). Ens agradaria fer constar que cap autor, fins a aquest moment, no ha assenyalat la circumstància que es tracta d'un trasllat, i no pas de l'original (sobre aquest punt, vegeu també la nota 24). Semblantment, una altra biblioteca famosa, la de Felip de Malla, estudiada i transcrita per Madurell (1963), també es conserva actualment en una còpia fotogràfica a l'AHCB, ms. C.F./34, *Inventari i encant de béns de Felip de Malla*.
6. Alguns d'aquests escriptors consten en el documentat estudi de J. M. MADURELL, *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón (1435-1458)*, Barcelona, 1963. Malauradament, les dates del seu estudi no permeten conèixer una possible activitat de Bernat d'Esplugues († 1433) com a procurador, síndic o ambaixador ocasional del municipi de Barcelona.

ria un primer indici (anàlisi interessant, però que sobrepassa l'objectiu del nostre estudi). També tenim documentada l'actuació d'altres notaris del Consell que actuaren com a síndics de la ciutat arreu, però que mai no posaren un peu a Itàlia (és el cas de Joan de Fontcuberta, Joan Franc i Joan Oliver). De Bernat d'Esplugues no tenim constància ni d'una possible estada de formació a Itàlia, ni que hi anés per motius professionals o extraprofessionals (les cròniques coetànies se n'haurien fet ressò).

Aquesta és la raó que ens inclina a pensar, com hem dit, que la seva biblioteca és d'origen italià i, més concretament, de Nàpols. Quins elements tenim per suposar-ho? La mateixa llibreria n'és el principal. Sense cap mena de dubte, amb referència al coneixement i a la possessió d'obres d'autors grecollatins i d'humanistes del *Quattrocento* italià, la seva és la biblioteca conservada més significativa dels notaris medievals barcelonins –i, gosàriem dir, de potser tota la societat barcelonina del primer terç del segle XV, tal com es desprèn dels inventaris coneguts–.⁷ Dotada de pocs textos professionals, la biblioteca d'Esplugues posseïa gairebé tots els clàssics (Apuleu, Aristòtil, Cassiodor, Ciceró, Enni Florus, Estaci, Juli Cèsar, Horaci, Juvenal, Lucà, Ovidi, Persi, Plató, Prudenci, Quintilià, Sal·lusti, Sèneca, Suetoni, Terenci, Tit Livi, Virgili, etc.) i una bona representació d'autors italians (Boccaccio, Dante, Sanudo, i els humanistes Petrarca i Salutati), i també molts autors medievals, amb un ventall d'obres realment impressionant. Cal remarcar l'absència absoluta de textos en català d'autors com ara Eiximenis o Lluïll, per exemple, molt comuns en biblioteques coetànies. Possiblement la llista d'autors i obres seria més gran si fos possible identificar-ne tots els textos, però, sovint, els esments no permeten ni tan sols aventurar-ne una hipòtesi. Tot i que en altres llibreries hem constatat també la presència d'obres d'autors italians –com succeeix també amb els textos dels clàssics grecollatins–, aquesta sempre és molt reduïda i escassa, i es limita, en general, a un o pocs exemplars, i als títols més coneguts i de major circulació. Però, si donem la relació d'aquests autors italians i les seves obres, veurem com és excepcional, de difícil explicació, el nombre i la varietat de títols.

L'única explicació possible és l'adquisició en algun centre humanístic: Roma, Florència, i Nàpols, especialment, semblen els llocs més adients on el nostre notari va poder aconseguir la seva biblioteca, que podríem qualificar, sense por d'exagerar, d'una veritable «Biblioteca Bernat Metge» *avant la lettre*. La qüestió, ara per ara irresoluble, és determinar on, quan, a qui i per quin preu va adquirir-la. No creiem que aquesta biblioteca fos el resultat d'una adquisició gradual de còdexs per part de Bernat d'Esplugues al llarg dels anys, la qual cosa hauria quedat reflectida en les subhastes de llibres conegudes, ni que fos testimonialment. Curiosament, les nostres recerques d'arxiu només han recollit una única adquisició de llibres per part de Bernat d'Esplugues: el 1423 comprà unes *Decretales* a la subhasta dels béns que havien pertangut al ciutadà Francesc Sirvent.⁸ Els gai-

7. N'hem recollit un bon nombre a la nostra tesi doctoral *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV...* (en curs de publicació).

8. ACB, Gabriel Canyelles, vol. 346, *Plec d'inventaris i encants, 1420-1429*, s. n., s. f. Hem pogut documentar Bernat d'Esplugues en altres subhastes de béns, adquirint diferents béns mobles i immobles, però aquest és l'únic esment de compra d'un llibre que nosaltres coneixem. Aquest còdex de *Decretales* podria correspondre al de l'ítem núm. 98 de la seva biblioteca.

rebé dos-cents còdexs de la seva llibreria, en cas que procedissin, en una bona part, del mercat de segona mà, haurien d'haver estat més ben documentats. Del conjunt de textos que avalen una 'pista italiana' i, més concretament, napolitana, en parlem tot seguit.

Així, de Dante Alighieri († 1321), Bernat d'Esplugues posseïa dos manuscrits del seu títol més conegut, la *Divina Commedia* [núm. 60-61],⁹ tots dos en italià i en vers. Més abundant és la relació dels textos de Francesco Petrarca († 1374): *Bucolicorum carmen* [núm. 3], *De uiris illustribus* [núm. 7, 118], *Secretum* [núm. 25], *De remediis utriusque fortunae* [núm. 30], *Familiares* i *Seniles* [Epistulae] [núm. 44, 66], *Africa* [núm. 45], *De uita solitaria* [núm. 81] i *Inuectiuarum contra medicum quendam libri IV* [núm. 81]; i també la que fa referència als del seu coetani Giovanni Boccaccio († 1375): *De casibus uirorum illustrium* [núm. 16], *De montibus, silvis, fontibus, lacubus, fluminibus, stagnis seu paludibus et de nominibus maris* [núm. 80], *De genealogiis deorum gentiliu[m]* [núm. 91] i *De claris mulieribus* [núm. 104]. Bernat d'Esplugues és també l'únic notari de la seva centúria que posseeix un còdex amb textos de l'humanista italià Coluccio Salutati († 1406): *Inuectiua... in Antonium Luscum de [florentina] republica male sentientem; De fato, fortuna et casu; De saeculo et religione* i *De tyranno* [tots al núm. 93]. Hem deixat per al final l'anotació d'un text únic, que no hem trobat en cap dels inventaris transcrits en les nostres recerques d'arxiu ni en les lectures bibliogràfiques que hem fet. L'inventari el registra com un text de "*Marinus Sanuda, De conseruatione fidelium et conuersione infidelium*" [núm. 9]. Nosaltres creiem que es tracta de l'obra *Liber secretorum fidelium super Terrae Sanctae recuperatione* de Marino Sanudo († ca. 1343), dit *il Vecchio*, escriptor i membre d'una família veneciana cinc membres de la qual foren duxs d'aquesta república norditaliana al llarg de la història.

El seu inventari de llibres enregistra també un còdex anomenat *Stilus litterarum Regni Neapolis* [núm. 130]. Aquest text de tipus epistolar, dins de les obres que podríem qualificar d'*ars dictandi*, és excepcional perquè es refereix a una cancelleria concreta, la de Nàpols. D'altres esments de temàtica semblant, presents a les biblioteques d'altres fedataris coetanis, no recullen una precisió d'aquest tipus.¹⁰ També està relacionat amb l'*ars dictandi* el text d'un "*magister Bene*" (o Bonum) de Florència, anomenat *Candelabrum* [núm. 140], esment únic també en les biblioteques conegudes de professionals de l'escriptura. Menys excepcional, perquè altres col·legues de Bernat d'Esplugues també en posseïen còpia, és la *Summa dictaminis secundum stilum Romanae curiae* de Ricardo de Pofi [núm. 171], tractat d'*ars dictandi* per a ús dels notaris de la cancelleria papal.¹¹

9. Dels títols, n'ofereim l'ortografia correcta i, entre parèntesis i per la limitació d'espai de què disposem, el número corresponent a l'edició de l'inventari d'Esplugues de la nostra tesi doctoral. Invitem el lector interessat a comprovar en aquest excepcional registre librari les nostres identifications.

10. Antoni de Font, Guillem Salvatella, Joan de Fontcuberta, Joan Ubach o Joan Sallent disposaven de tractats d'*ars dictandi* a les seves biblioteques (per a la relació completa d'autors i títols, vegeu la nota 15 del document número 104 de la nostra tesi doctoral, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV...*).

11. Col·legues de Bernat d'Esplugues, com l'escrivà Jaume Carrera (IGLESIAS, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV...*, doc. 17, ítem núm. 14) i Francesc Fonollada (*Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV...*, doc. 59, ítem núm. 1) eren propietaris d'aquest text.

No són pas els únics textos d'*ars dictandi* que posseïa Bernat d'Esplugues, ja que la seva biblioteca té una bona representació d'autors i títols d'aquesta temàtica, lligada estretament a la seva professió.¹²

Algun d'aquests manuscrits, com ja hem assenyalat, es poden trobar de manera aïllada en altres biblioteques de l'època, però mai no hi són presents tants autors alhora ni tants títols de cada autor.

Tenim també altres indicis, sense deixar l'anàlisi de la seva biblioteca, que ens permeten suggerir-ne un origen italià. Indicis, per exemple, relacionats amb la llengua i l'escriptura d'alguns dels còdexs que, sense ser determinants per assegurar-ne una procedència italiana, s'expliquen millor si la donem com a molt probable.¹³ Per exemple, són en *italià* –si és que es pot fer servir aquest nom per a aquesta època–, els dos còdexs ja esmentats de Dante [núm. 60-61], un exemplar de l'*Eneida* de Virgili, "*en vulgar prosahic italià*" [núm. 63], i un *Dictat de rims*, "*scrit [...] en vulgar [...] de lengua toscana*" [núm. 133]. L'*incipit* i l'*explicit* d'aquests manuscrits no ofereixen cap mena de dubte. El detallisme del notari que inventarià la biblioteca de Bernat d'Esplugues fa que anoti també un "*libre petit scrit en paper, de letra manuda italiana [...] en què ha algunes Istòries romanes*" [núm. 170], còdex, però, escrit en llatí, segons que es pot deduir de l'*incipit* i l'*explicit* que transcriu: per quina raó el notari li assigna aquesta procedència? Sembla, com hem vist, que no és per la llengua (com en els casos presentats anteriorment, hauria anotat aquesta circumstància); hem de desestimar també un criteri paleogràfic *avant la lettre* (avui encara és difícil identificar aquesta "*letra menuda italiana*" amb alguna de les nomenclatures paleogràfiques a l'ús); entre les raons que es poden adduir hi ha la possible comparació amb altres còdexs italians del notari difunt, algun signe codicològic explícit del seu origen italià (un escut, marca, senyal, etc., que no recull la descripció librària, tot i que sí apareix un element heràldic el notari no dubtà a destacar-ho en altres còdexs) o, simplement, el fet que, davant d'una escriptura poc familiar per al notari que realitza l'inventari, aquest, coneixedor de la procedència del còdex i del conjunt de la biblioteca, es limités a anotar-ne l'origen.

Existí realment la biblioteca de Bernat d'Esplugues?

En estudiar la biblioteca de Bernat d'Esplugues, l'activitat del qual com a notari i escrivà del Consell de la ciutat entre 1410 i 1433 està perfectament testimoniada [vegeu l'Apèndix documental (d'ara endavant, ap. doc.), 2 i 6, respectivament], arribarem a pensar, en algun moment, que la seva biblioteca era massa avançada per a l'època pel nombre i la qualitat d'autors i títols que s'hi relacio-

12. Remetem al capítol que dedicarem a l'anàlisi de la seva biblioteca en la nostra tesi doctoral *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV...*, I, pàg. 213-225.

13. Com és sabut, la circulació de textos a l'Europa d'època baixmedieval, com ja succeïa molts segles abans (vegeu, sinó, el *Coloquio sobre la circulación de códices y escritos entre Europa y la Península entre los siglos VIII y XIII*. Actas, Santiago de Compostela, 1988), és una realitat innegable, amb la qual cosa la simple possessió d'un manuscrit en una llengua diferent de la del propietari no vol pas dir que aquest hagi fet una estada en el país d'origen. En el cas de Bernat d'Esplugues, és el gran nombre d'autors i títols italians, així com altres indicis, els que ens permeten suggerir no ja una estada, sinó una adquisició en bloc en terres italianes.

nen. A més a més, des d'un punt de vista paleogràfic, l'inventari de béns també oferia certs dubtes a l'hora de considerar-lo un quadern escrit en el primer terç del segle XV. Efectivament, una lectura acurada del text ens permet afirmar ara que es tractava d'un trasllat d'inicis del segle següent fet pel també notari Pere Miquel Carbonell, el conegut arxiver reial i bibliòman. D'altra banda, no tenim constància que ens hagi pervingut cap dels còdexs de la seva biblioteca. Bernat d'Esplugues tampoc no era un comprador habitual a les subhastes de llibreries conegudes. És possible que un notari de l'escribania municipal fos el propietari de la major i més ben nodrida biblioteca particular d'aquesta època?

Aquest escepticisme inicial desaparegué quan veiérem que l'excepcionalitat de la seva col·lecció de llibres arribà a oïda, fins i tot, del mateix rei de la Corona catalanoaragonesa, Alfons el Magnànim († 1458). La bibliofília d'aquest monarca és ben coneguda per tots els estudiosos de la història de la cultura: l'enriquiment de la biblioteca reial ha estat molt estudiat i compta amb nombroses aportacions (només cal recordar l'obra clàssica de Tammaro de Marinis, *La Biblioteca napoletana dei rè d'Aragona*). Com és sabut, el 1432 el rei Alfons partí cap a Itàlia i no tornà mai més a Catalunya. A Nàpols s'envoltà d'un important grup d'humanistes italians i disposà també d'un taller de copistes professionals. Però no només feia copiar llibres: en comprà molts arreu dels seus dominis. A Itàlia, concretament des de Palerm (Sicília), el 20 de setembre de 1433, el rei encarregà a Pere Umberto que ajudés Dalmau de Mur, arquebisbe de Saragossa (també reconegut bibliòfil i mecenes), en l'adquisició dels "*millors e pus bells llibres que haver porà de les marmessories del bisbe de Barchinona [Andreu Bertran] e d'en Bernat d'Esplugues*" [ap. doc., 12, 11 i 7], la subhasta dels quals, pel que sembla, s'havia de fer a Barcelona en dies propers. De l'endemà és una altra carta, aquest cop dirigida a Gonçal d'Hixar, arquebisbe de Tarragona, en què tornà a encarregar-li que aconseguís "*tots los llibres que conexerets pertinents per a nos [Alfons] e vos d'aquells de les marmessories del bisbe de Barchinona e d'en Bernat Splugues*" [ap. doc., 13]. Finalment, el 30 de setembre, el rei "*és informat que en los béns d'en Bernat Splugues ha molts llibres notables e de diverses facultats e axí mateix en los béns del bisbe de Barchinona e ara derrerament en los de mossèn Francisco Sarcola [...] e axí altres notables llibres entre altres dels dits defuncts*", alguns dels quals li agradaria adquirir per a la seva biblioteca, per la qual cosa encarrega novament al bisbe Dalmau de Mur, com a ambaixador seu, la compra dels que consideri "*ésser pertinents al dit senyor, de qualsevol facultat sien*" [ap. doc., 14]. Tenim constància de la vinguda a Barcelona de l'arquebisbe Dalmau de Mur acompanyant el nou bisbe de Barcelona, Simó Salvador, l'onze de desembre [ap. doc., 15].

Els documents conservats permeten, efectivament, saber que Bernat d'Esplugues atorgà testament el 17 de febrer, la publicació del qual es va fer el 23 de febrer [ap. doc., 5], amb la qual cosa podem afirmar que va morir abans d'aquesta darrera data (al testament ja es recull un memorial de llibres del difunt deixats en préstec a diverses persones). Més concretament, el *Manual de novells ardots...* o dietari del Consell barceloní en consigna la mort el 21 de febrer [ap. doc., 6] (l'inventari de béns relictos [ap. doc., 7] s'inicià una setmana més tard i s'allargà fins al 12 de maig; els primers 180 manuscrits de la seva biblioteca s'inventariaren entre els dies 3 i 5 de març, mentre que la desena restant es féu els dies 16 de març i 12 de maig). Desconeixem, però, la data en què s'inicià la subhasta de béns: les indicacions de compra del rei Alfons permeten suposar que n'hi va ha-

ver una a finals de setembre o principis d'octubre. Segons hem vist, a oïda del rei, a Palerm, també arribaren notícies de la biblioteca d'Andreu Bertran, bisbe de Barcelona mort el 15 de juliol del mateix any (l'interès del rei és l'únic indicatiu que coneixem de l'existència d'aquesta biblioteca particular), i de la de Francesc Sarcola o Sartola. Mentre que Bernat d'Esplugues comencem a conèixer-lo millor i el bisbe Andreu Bertran està ben documentat, sobre Francesc Sartola no hem pogut ampliar més les dades.

Amb tot, no hem de deixar de pensar que aquesta biblioteca és molt excepcional. No podem extreure conclusions sobre els manuscrits que posseïen els escriptors i notaris barcelonins a la Baixa Edat Mitjana a partir d'aquesta biblioteca: malgrat la presència, tímida, d'alguns textos dels clàssics grecollatins i d'humanistes italians, la biblioteca tipus dels notaris de la Ciutat Comtal es podria qualificar de tecnicoprofessional i amb trets, encara, molt medievals. En aquest cas, la llibreria de Bernat d'Esplugues, com a excepció que és, sí que confirma la regla.

Entorn professional i familiar de Bernat d'Esplugues

a) Els intents de localitzar Bernat d'Esplugues entre la nòmina d'escriptors de la Cancelleria catalana ha estat infructuós. El que és indubtable és la tasca que portà a terme com a notari públic de la ciutat de Barcelona, com a notari i escriptor del Consell de la ciutat, i com a titular de l'escribania de la procuradoria general del Comtat d'Empúries.

A la secció històrica de l'Arxiu de Protocols de Barcelona es conserven testimonis, datats entre 1402 i 1431, de la seva activitat com a fedatari: un *Tercium manuale*, amb documentació compresa entre març de 1408 i setembre de 1409,¹⁴ un *Sextus liber vendicionum*, amb instruments datats entre novembre de 1408 i octubre de 1409,¹⁵ un *Llibre de censals de la ciutat i regne de Mallorca*, datat el 1431,¹⁶ i un darrer testimoni, un *Plec de documentació diversa*, datada entre 1402 i 1426.¹⁷ Especialment interessant és el *Llibre de censals...*, perquè ens ha permès conèixer, a través d'una sèrie de papers solts cosits en diferents fulls del lligall, corresponents a esborranys d'escriptures, els diferents destinataris de la documentació escrita llegada pel difunt Bernat d'Esplugues; així, un d'aquests esborranys, de 1446, recull el següent: “Manuel Damer, notari, ciutadà de la dita ciutat, tenent les scriptures del honrat e discret en Bernat Splugues, quòndam, notari de Barchinona” i, sense deixar el paràgraf, fa referència a un altre fedatari que l'any 1441 també posseïa protocols del difunt Bernat d'Esplugues: “en Matheu de Thasarach, quòndam, per auctoritat reyal notari públich de Barchinona, axí com a tinent les scriptures del dit Bernat Splugues”.¹⁸ Dos papers solts més, corresponents a sengles instruments datats el 1478, també ens informen d'un altre feda-

14. AHPB, 96/1. Per a més informació, vegeu l'*Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. II.1. Segle XV*, Barcelona, 1997, edició d'ús intern.

15. AHPB, 96/2.

16. AHPB, 96/3.

17. AHPB, 96/4.

18. AHPB, 96/3, Bernat d'Esplugues, *Llibre de censals...*, 1431, foli solt a la pàg. 29, línies 4 i 16 del text català (al revers d'aquest text, un altre en llatí torna a recollir que Manuel Damer té

tari que havia posseït escriptures del nostre notari Bernat d'Esplugues, en “*Galceran Balaguer, notari, tenint les scriptures del discret en Bernat Splugues, quòndam, notari de Barchinona*”.¹⁹ La documentació conservada ens ha proporcionat també el seu *signum* notarial personal.

Però sabem poca cosa més de la seva activitat com a fedatari públic. La nostra recerca se centra ara en la seva activitat com a notari i escrivà del Consell de la ciutat, sobre la qual no hi ha cap mena de dubte.²⁰ La primera menció de Bernat d'Esplugues al *Manual de novells ardis* o dietari del Consell es remunta a l'any 1409 [ap. doc., 1] i fa referència a una anada al Comtat d'Empúries de membres del Consell de Cent, entre els quals es troba Bernat d'Esplugues (que és consignat només com a “*notari*”), per tal de prendre'n possessió en nom de la ciutat. Com és sabut, el Comtat d'Empúries constituï durant molts anys la possessió senyorial més important de la ciutat de Barcelona i fou lliurada en penyora pel rei Martí l'Humà a canvi d'un préstec de 50.000 florins que la ciutat li va fer en ajuda de la seva política militar a Sardenya (Empúries no tornà a passar al domini reial fins l'any 1456, en què fou restituit per la ciutat al rei Alfons el Magnànim [ap. doc., 17]). Aquesta possessió, no ho hem d'oblidar, constituïa també una important font d'ingressos per al municipi. Per a la seva administració, la ciutat comptà ben aviat amb un procurador i també amb una escrivania (com tindrem ocasió de veure, Bernat d'Esplugues també en va tenir la concessió vitalícia). D'un any més tard, de 1410, és la primera referència a Bernat d'Esplugues com a notari i escrivà del Consell, que succeeix en el càrrec a Bonanat Gili [ap. doc., 2].

A partir d'aquest moment se'n constata la presència en multitud de documents de l'època, fins al seu òbit. El *Manual de novells ardis* en recull la mort el dia 21 de febrer de 1433, i l'enterrament es féu dos dies després al monestir de framenors de la ciutat de Barcelona;²¹ s'hi recull també el nomenament, el 26 de febrer, d'en Gabriel Canyelles, notari reconegut, com a escrivà municipal en substitució del difunt Esplugues [ap. doc., 6].

les escriptures de “*Bernardi de Speluncis, quondam, [auctoritate Regie] notarii publici ac scribe honorabilis Concilii civitatis Barchinone*”, línies 15 a 17), i foli solt a la pàg. 14 (lin. 2). Mateu de Tesarach, en el moment de l'òbit de Bernat d'Esplugues, tenia en préstec una obra seva (vegeu nota 28).

19. *AHPB*, 96/3, folis solts a la pàg. 20, línies 3 i 4, respectivament. El *Plec de documentació diversa* (*AHPB*, 96/4) també esmenta, en algun paper solt, que Galceran Balaguer fou beneficiari del llegat de protocols notariais del difunt Bernat d'Esplugues.
20. Fóra tasca ingent, i inútil, recollir aquí totes les actuacions de Bernat d'Esplugues com a notari i escrivà del Consell barceloní documentades a partir dels fons municipals. Ens limitarem a donar algunes dades documentals per certificar el pas de Bernat d'Esplugues per l'administració municipal barcelonina.
21. Com és sabut, la primera seu del Consell fou el monestir de dominicans de Santa Caterina de Barcelona (Predicadors) fins el 1369. A partir d'aquesta data, i fins que el Consell disposà d'una seu pròpia, el 1373, el Consell es reunia al monestir de framenors de la ciutat. La documentació va custodiar-se en aquest monestir durant aquest breu període de temps i, malgrat disposar de local propi, molts documents i llibres del Consell de la ciutat, que moltes vegades s'havia acordat de retirar, van romandre en aquest monestir i mai no s'arribà a dur a terme el traspàs definitiu (per posar un exemple, la *Consueta nova* de 1387 encara fa referència a una “*caxa de privilegis de la ciutat que està a frares menors*” a la qual podien recórrer els consellers: VALLS I TABERNER, *La Consueta municipal...*, pàg. 339). L'arxiu del Consell, a partir d'algun moment del segle XV, és una instal·lació diferenciada de la del Consell,

Poques setmanes després de la seva mort, els consellers de la ciutat de Barcelona que, com és tradicional, havien estat elegits el dia de sant Andreu de l'any anterior [ap. doc., 4], triaren el notari Gaspar Buçot com a nou titular de l'escribania de la procuració general del Comtat d'Empúries, jurisdicció del Consell de la ciutat, l'escribania de la qual havia ocupat fins a la seva mort en Bernat d'Esplugues [ap. doc., 8 i 9]. Aquesta escribania constituïa per a Bernat d'Esplugues, com es pot suposar, una font d'ingressos estimable, juntament amb els que obtenia pel seu treball com a notari públic i com a notari i escrivà del Consell barceloní. Tot plegat, era suficient per mantenir la seva família i adquirir la seva biblioteca? Per desconeixement d'altres ingressos més significatius, encara no estem en condicions de poder afirmar-ho amb rotunditat.

b) La lectura del testament i de l'inventari de béns de Bernat d'Esplugues sembla que reflecteixi una fortuna de persona acomodada però no rica. El primer alberg de la seva propietat dels vuit que s'hi distingien, i el més important, era el situat a Barcelona ciutat, molt proper al seu lloc de treball: "*assats prop la Casa del Consell de la dita ciutat*". És possible que aquest alberg, que hauria heretat la seva família, sigui el que patís alguns danys arran del terratrèmol que sacsejà la ciutat el 1448 [ap. doc., 16]. El nucli important dels béns d'aquesta propietat el constitueix la descripció de la seva biblioteca. Tot seguit, es relacionaven "*les cartes*", és a dir, les escriptures i documents personals de Bernat d'Esplugues (vendes de terres, de censals, àpoques, etc). A la fi de l'inventari s'inventariava una segona casa al Raval, extramurs, que comptava amb cinc albergs (més concretament, la casa era al "*carrer apellat dels Orbs, àlies de Santa Maria de Jesús*"), un petit hort amb una cambra, un nou alberg al carrer de Sant Domènec, "*prop la carnisseria del Call*" (on es trobaren també alguns llibres) i, finalment, els pocs béns de què disposava en un alberg modest a Vilafranca del Penedès, en la que sembla la seva casa pairal, juntament amb algunes terres. Si exceptuem la biblioteca, extraordinària, res no ens faria suposar una fortuna personal important.

Però tenim altres elements, de data molt posterior a la seva mort, per pensar que el patrimoni de Bernat d'Esplugues era estimable. Un és un episodi novel·lesc protagonitzat el 1457 per una filla seva, de nom Isabel. Curiosament, a partir de l'inventari dels béns que posseïa, només coneixem el nom de tres familiars i beneficiaris directes: la seva esposa, Constança, usufructuària dels béns del notari després que morís, i els seus fills [Joan] Rafael i Joan [Gabriel], que es repartiren a parts iguals l'herència de Bernat d'Esplugues. Res no se'ns indica sobre l'existència d'una filla de nom Isabel. Diversos testimonis de l'època, però, es refereixen al segrest d'aquesta "*notable dona, muller del honrat en Johan Romeu, quòndam, ciutadà, jove vídua, filla del honrat en Bernat Splugues, quòndam, scrivà del honorable Consell de la dita ciutat*", per Pere de Castellbell, "*donzell, cap de molts mals hòmens en Vallès*", el 13 d'octubre de 1457 a la vila de Caldes de Malavella [ap. doc., 19]. Isabel d'Esplugues es trobava en aquesta vila,

amb local propi, per la qual cosa no sabem explicar el perquè d'aquesta desídia. Així, arran de la desamortització de 1835, molts dels fons documentals d'aquest monestir passaren a altres dipòsits de Barcelona (la Biblioteca Universitària de Barcelona –raó que explica per què la *Consueta nova* es troba entre els seus manuscrits– i l'arxiu reial de Barcelona, altrament dit ACA). En Bernat d'Esplugues tenia en propietat una sepultura en aquest cementiri, on ja eren enterrats els seus pares i on s'enterraran també alguns dels seus germans.

a casa de la seva cosina Francesca Dalmau, muller d'en Pere Grau, mercader, perquè Barcelona patia en aquell moment els efectes d'un de tants episodis infecciosos. Castellbell, acompanyat d'un grup armat a les seves ordres, no la segrestà per un motiu passional, sinó que *"açò féu aquest mal home per ço com aquesta viuda havia gran dot, e era romasa molt richa per la mort d'en Johan Splugues, frare seu, qui poch havia s'era mort e havia-la feta hereva"*. És a dir, Isabel heretà del seu germà Joan d'Esplugues una suma important; però, aquesta herència, incloïa la part del patrimoni de Bernat d'Esplugues que va correspondre a Joan d'Esplugues o és només el resultat de l'activitat desenvolupada per Joan d'Esplugues, la qual desconeixem? Són qüestions difícils de respondre, com ho és també poder precisar a quin dels dos germans d'Isabel es fa referència. En qualsevol cas, Isabel d'Esplugues és qualificada de dona *"notable"* i és identificada com a persona rica.²²

Un altre element és el mateix inventari de béns que ens ha arribat. Curiosament, cap dels treballs que l'ha estudiat ha fet notar una dada que creiem significativa: que es tracta d'una còpia autenticada per Pere Miquel Carbonell el mes de juny de 1509. No es tracta, doncs, de l'original de l'any 1433 (la paleografia n'és també testimoni). Per què fer-ne una còpia si no és per defensar els interessos econòmics d'algun dels beneficiaris? Hauria estat lícit, per poc que es conegués la personalitat de Pere Miquel Carbonell, notari i arxiver reial, bibliòfil reconegut, pensar que en va treure còpia interessat com devia estar per la impressionant biblioteca de Bernat d'Esplugues. Però la realitat és una altra. La lectura del full on constava aquesta indicació, el darrer de l'inventari i molt fet malbé, permet saber que Pere Miquel Carbonell havia fet còpia fidedigna de l'inventari, que es trobava entre les escriptures que li va deixar en Gabriel Canyelles, notari reial (i successor de Bernat d'Esplugues a l'escribania del Consell, com hem vist), i que l'hauria feta a instància de Pere Vidal, prevere i procurador d'Isabel d'Esplugues, muller del difunt Galceran d'Ortigues, ciutadà de Barcelona.²³ Des de l'episodi del seu segrest, Isabel, qualificada aleshores de jove viuda del ciutadà Joan Romeu, ha sumat 52 anys a la seva edat: en aquest temps s'hauria casat amb Galceran d'Ortigues i hauria tornat a enviuadar. Per motius que desconeixem, demanà una còpia de l'inventari de 1433 a través d'un procurador.

22. L'episodi del seu segrest acabà amb el 17 d'octubre, sense que calgués fer el pagament del rescat, quan l'alliberà el sometent de la ciutat de Barcelona, que havia estat convocat amb motiu del seu segrest. En Pere de Castellbell morí de pesta l'1 de novembre i el seu cadàver, per ordre del veguer de Barcelona, fou desenterrat a Sant Celoni (Vallès Oriental), on es trobava, i exposat a l'entrada de la ciutat de Barcelona com a càstig exemplar.

23. Encara és més complexa la notícia: la lectura d'aquest text, molt difícil, perquè es troba al verso del full de tancament de l'inventari, l'estat de conservació del qual és molt dolent per la manca de part del suport al marge exterior, suggereix que, inicialment, entre l'inventari original de 1433 redactat per Gabriel Canyelles i la còpia de 1509 de Pere Miquel Carbonell, n'hi va haver una altra d'intermèdia. Quins elements tenim per afirmar-ho? L'encarregat n'hauria estat en Joan Ginebret, *"tenenti scripturas venerabilii Gabrielis Canyelles"*, i l'hauria feta a instàncies de Galceran d'Ortigues, ciutadà, marit d'Isabel d'Esplugues, *"filie et heredis universalis venerabilis Bernardi Speluncis, quondam, notarii"*. Sorprèn que Isabel d'Esplugues sigui esmentada com a hereva universal de Bernat d'Esplugues, per la qual cosa pensem que aquesta primera còpia és posterior a la mort del seu germà Joan d'Esplugues (?), esdevinguda el 1457. Fins i tot arriba a llegir-se el preu pagat per Galceran d'Ortigues a

Vivia fora de Barcelona o la seva salut li impedia fer-ho personalment? O les dues coses alhora? Quina raó, si no és algun interès econòmic, pot explicar aquesta còpia de l'inventari tres quarts de segle més tard?

c) El testament i l'inventari de béns relictos per Bernat d'Esplugues, així com altres documents de l'època, ens permeten conèixer algunes dades sobre la seva família. La nostra recerca ens ha permès localitzar, fins a aquest moment, els testaments de la seva germana Blanquina d'Esplugues [ap. doc., 3], d'una filla d'aquesta, Agnès (neboda, per tant, de Bernat d'Esplugues i que va morir amb pocs mesos de diferència respecte de Bernat [ap. doc., 10]), i de Joan Romeu, primer marit d'Isabel d'Esplugues, filla del nostre notari [ap. doc., 18]. No creiem necessari parlar detalladament de cadascun d'aquests documents. En donem el regest i les indicacions d'arxiu per si algú en vol ampliar les dades. Ens limitarem a oferir l'entorn familiar proper a Bernat d'Esplugues i a buscar alguna explicació, si és que n'hi ha alguna, que pugui justificar la seva impressionant biblioteca.

Aquest conjunt de documents ens ha permès establir que el pare de Bernat d'Esplugues, ja difunt des del seu primer esment (1422), es deia Ferrer, i la seva mare Constança, i que ambdós eren veïns de Vilafranca del Penedès. Bernat d'Esplugues, a la seva mort, encara posseïa un alberg modest en aquesta població, potser la casa pairal. Del matrimoni van néixer Blanquina, Bernat –el nostre notari i escrivà del Consell– i Joan.

Tenim ben documentada la família de Blanquina d'Esplugues: del seu matrimoni amb Aimó Dalmau (mort ja el 1422), llicenciat en lleis, en van néixer un fill i sis filles. El fill era Joan Dalmau, canonge de la Seu i oïdor de comptes del Ge-

Joan Ginebret. Faig notar que en aquesta primera part del text, Galceran d'Ortigues és esmentat com la persona, viva, que ordena i paga Joan Ginebret per tal de fer una còpia de l'inventari original. Joan Ginebret fou nomenat escrivà major de la ciutat el 28 d'octubre de 1456, en substitució de Joan Franc [*Manual de novells ardots...* II, pàg. 96]; a més, es conserven en diferents arxius de Barcelona protocols notariais de Ginebret que permeten documentar la seva actuació entre 1441 i 1465; la seva mort es produí el 1469, perquè hem conservat també el seu testament i inventari de béns, amb biblioteca inclosa. Aquesta primera còpia, doncs, s'hauria efectuat entre 1457 (Isabel ja és hereva universal dels béns de Bernat d'Esplugues) i 1469 (mort del notari Joan Ginebret). Encara altres dades reforcen la hipòtesi d'una còpia intermèdia: a la segona part del text d'aquest full de tancament s'arriba a llegir, no sense dificultat, que el juny de 1509 en Pere Miquel Carbonell, notari públic de Barcelona, que també havia heretat algunes de les escriptures del notari Gabriel Canyelles, havia comprovat personalment la còpia de l'inventari, i que aquesta havia estat lliurada a Pere Vidal, prevere, procurador d'Isabel, muller de l'honorable Galceran d'Ortigues, *difunt*, ciutadà de Barcelona. És a dir, una vegada mort Galceran d'Ortigues, la seva vídua, Isabel, ordenà, a través d'un procurador, fer-ne una nova còpia. En desconeixem, però, els motius. Això explica que l'inventari de béns de Bernat d'Esplugues que ens ha arribat no presenti, paleogràficament, els trets propis de l'escriptura de la primera meitat del segle xv: es tracta d'un trasllat de l'any 1509. No deixa de ser curiós que cap publicació, fins ara, no s'hagi fet ressò d'aquesta circumstància diplomàticopaleogràfica. Ll. CASES, *Catàleg dels protocols notariais de Barcelona*. 2. *Altres arxius*, Barcelona, 1990, pàg. 11-12: "De Gabriel Canyelles s'han conservat un total de 101 volums i 50 capses, datats entre 1394 i 1448. Gràcies a les anotacions posteriors, realitzades en alguns dels seus volums, podem resseguir, encara que parcialment, un fet no per conegut i estudiat menys remarcable, com és la successió notarial. Els manuals realitzats per Gabriel Canyelles, com a notari públic de Barcelona, no com a escrivà del Capítol, apareixen en poder del notari (i també escrivà del Capítol) Joan Ginebret, que els llegà al notari i arxiver reial Pere Miquel Carbonell".

neral de Catalunya, i les filles eren: Constança, casada amb Nicolau Albanell, llicenciat en lleis; Francesca, casada amb Pere Grau, mercader; Agnès, casada amb Pere Camp, mercader; Blanquina, casada amb Pere Oliver, mercader; Joana, casada amb Lluís Bisbal, i Isabel, casada amb Gabriel Anglès.

El testament i l'inventari de Bernat d'Esplugues ens donen notícia del seu entorn familiar més immediat. Tenim constància d'un primer matrimoni amb Angelina, que era la mare del primogènit, Joan Rafael. La seva segona muller es deia Constança i va ser la mare dels altres dos fills, Joan Gabriel i Isabel, la més petita. Constança, com a usufructuària dels seus béns ("*tenente et possidente omnia et usufructuaria omnium bonorum dicti quondam viri sui*") és la persona que ordenà que es fes l'inventari. Els hereus de Bernat, a parts iguals ("*heredes equibus partibus*"), foren els fills del matrimoni: Joan Rafael i Joan Gabriel. Curiosament, mentre que el testament sí dona notícia de l'existència d'Isabel, que serà l'hereva universal dels béns de Bernat d'Esplugues a la mort del seu germà Joan (?) el 1457, l'inventari de béns ni tan sols l'esmenta. A partir de l'episodi del segrest, sabem que Isabel, que havia enviudat només un any abans de Joan Romeu, mercader, residia temporalment a Caldes de Malavella, a casa d'una seva cosina, Francesca Dalmau, casada amb Pere Grau, mercader; que després de ser alliberada passà a residir "*a casa del canonge Dalmau, qui era son oncle*" (en realitat, ara sabem que les cròniques estaven equivocades: no era el seu oncle, sinó el seu cosí, Joan Dalmau, germà de Francesca, canonge i oïdor de comptes del General de Catalunya); i que, malgrat que Isabel era viuda del ciutadà Joan Romeu (raó per la qual alguns documents la qualifiquen de *la Romeua*), la seva joventut li hauria permès tornar-se a maridar en el futur amb Galceran d'Ortíques, ciutadà, segons es desprèn de l'inventari de béns de Bernat d'Esplugues. No hem pogut esbrinar més dades sobre aquest segon marit d'Isabel d'Esplugues (es tracta del personatge homònim elegit conseller el 1466?).

Sobre el tercer germà d'Esplugues, Joan, canonge i preposat de la Seu de Barcelona, no tenim cap notícia fefaent. L'únic que podem indicar és que sembla que era el germà petit de Blanquina i de Bernat, i que potser era també el propietari d'una biblioteca destacable.²⁴

Les *cartes* de Bernat d'Esplugues, escriptures i documents personals que també eren presents a l'inventari de béns, de vegades molt detallades (vendes de censals i terres, èpoques, etc.), recollien també el nom de fedataris que actuaren en la mateixa època que Bernat en altres instàncies: Guillem Andreu, Gabriel Canyelles, Joan de Fontcuberta, Francesc Fuster, Arnau Lledó, Arnau de Millars, Julià de Roure, Pere Suau, Joan Torró o Mateu de Tesarach.²⁵

24. Tenim documentada una biblioteca a l'inventari de béns de Joan d'Esplugues, canonge de la Seu i mestre en arts i medicina, inventariada el 8 de juliol de 1430 (*ACB*, Gabriel Canyelles, vol. 348, *Plec d'inventaris i encants*, s. n., fols. 7-14; document núm. 130 de la nostra tesi doctoral, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV...*). En aquest document, conservat parcialment, consta com a marmessor de Joan d'Esplugues el nostre notari, Bernat. No podem, però, establir el grau de parentiu existent entre ambdós, el que sí que descartem, perquè documents posteriors així ho permeten afirmar, és que pugui tractar-se del nebot, també canonge, Joan Dalmau.

25. D'alguns d'ells se'n conserven protocols coetanis a la vida de Bernat d'Esplugues a l'*AHCB*, l'*ACB* i l'*AHPB*, principalment. Fins i tot, d'alguns d'ells també n'hem conservat la biblioteca. Pensem en Joan de Fontcuberta, l'inventari de béns del qual es redactà a la seva mort el

Ni el testament ni l'inventari de béns no permeten conèixer el destí final de la biblioteca; la subhasta dels llibres, que sembla que es va dur a terme, però de la qual només en tenim les notícies que palesen l'interès que mostrà el rei Alfons el Magnànim per alguns dels còdexs [ap. doc., 12 a 14], ens hauria proporcionat una informació de primer ordre sobre els compradors i els preus pagats. Tot i això, no perdem l'esperança de trobar, en les nostres recerques arxivístiques i bibliogràfiques, aquella dada aïllada que ens permeti establir, de manera fefaent, la procedència de la biblioteca de Bernat d'Esplugues o la seva possible estada, més improbable, en algun indret on l'humanisme italià era ben present. El marit d'Agnès d'Esplugues, neboda seva, de nom Pere Camp i mercader de professió, sembla que mantingué contactes regulars amb Nàpols:²⁶ és la persona que li va proporcionar aquesta impressionant biblioteca? Encara no estem en condicions de poder afirmar-ho amb rotunditat, però les nostres indagacions es dirigeixen en aquest sentit.

El testament de Bernat d'Esplugues, la seva darrera voluntat, no podia deixar d'oferir-nos una nova mostra de la seva bibliofília. Una vegada ha complert tots els requisits formals del testament (nomenament de marmessors, elecció d'hereus, etc.), Bernat d'Esplugues dedica la part final d'aquesta acta postrema a facilitar als seus marmessors testamentaris un memorial de llibres seus que eren en poder d'altres persones (així, en Francesc Bertran tenia un *Decret*, un *Teren-ci* i les *Epístoles* de Ciceró; en Bartomeu Costa, un exemplar amb les *Tragèdies* de Sèneca; en Jaume March, un de les *Epístoles* de Sèneca; en Galceran Carbó, un *Dant* en italià; en Mateu de Tesarach, un exemplar amb obres de Servi; i, finalment, en Jaume Valls, al qual prestà un còdex amb les *Metamorfosis* d'Ovidi). Sabem amb certesa que alguns d'aquests llibres foren recuperats pels seus marmessors.²⁷

1432: vegeu el document 160 de la nostra tesi doctoral, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV...*, pàg. 163-193 (vol. I) i 409-411 (vol. II). Creiem que és innecessari donar aquí les dates extremes de llur actuació com a fedataris (els catàlegs de protocols publicats en donen una idea força ajustada).

26. Per exemple, als *Dietaris de la Generalitat...*, vol. I., amb dates de 23 de juny de 1422 i 20 d'octubre de 1424, s'anotaren dues vingudes del "*rampí d'en Camp*" de Nàpols, on havia estat enviat per encàrrec del General de Catalunya (pàg. 37 i 42, respectivament; un rampí es una embarcació medieval de transport pròpia de la Mediterrània emprada en la navegació comercial i com a vaixell de guerra). Altres treballs sobre el comerç medieval consultats també esmenten Pere Camp i el qualifiquen bé de mercader bé de patró (estalvio al lector la llista de referències). Si es vol, és un argument dèbil, però és l'únic documentat, ara per ara, de la relació de Bernat d'Esplugues amb Nàpols que nosaltres proposem. En un futur espereu tenir més dades que ho corroborin.

27. Al registre librari núm. 184 de l'inventari de béns de Bernat d'Esplugues, per exemple, es fa constar que en Lluís March (germà de Jaume March?) tornà el còdex amb les *Epístoles* de Sèneca el 12 de maig de 1433, i que aquest mateix dia els marmessors testamentaris de Bernat d'Esplugues recuperaren de mans d'en Mateu de Tesarach, notari filoclàssic que apareix repetidament en d'altres documents i del qual es conserva a l'*AHPB* un únic protocol datat entre 1435-1436, un text de Servi el Gramàtic, el *Commentum super Virgili Aeneidorum, Bucolicorum et Georgicarum*, "*al qual lo dit defunct lo havie prestat mentre vivia*" (ítem librari núm. 185). Tesarach també va ser un dels notaris que detingué en algun moment escriptures de Bernat d'Esplugues (vegeu nota 19).

Apèndix documental

1

Barcelona, 18 de setembre de 1409. Pere Ballester, conseller; Guillem Ros i els notaris Joan de Fontcuberta i Bernat d'Esplugues es dirigeixen al Comtat d'Empúries per prendre'n possessió en nom de la ciutat de Barcelona.

Edició: *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari del Antich Consell barceloní*. Barcelona, 1892, vol. I (*Anys 1309-1446*), pàg. 163.

Aquest domini territorial passà a mans de Barcelona com a penyora del rei Martí l'Humà pels 50.000 florins que aquesta ciutat li va fer en ajuda de la seva política a Sardenya. Un mes després, els membres d'aquesta ambaixada tornen a Barcelona. Més informació a: E. RIERA, «Etapa barcelonesa del condado de Ampurias (1409-1456)», *Annals Institut d'Estudis Empordanesos*, 1976, pàg. 259-285.

2

Barcelona, 7 de desembre de 1410. El Consell confia els segells de la ciutat a Bernat d'Esplugues després de l'òbit de l'anterior titular; Bonanat Gili, notari i escrivà del Consell de la ciutat, que havia mort el dia abans.

Edició: *Manual de novells ardots...*, vol. I, pàg. 170.

3

Barcelona, 20 de juny de 1422. Testament de Blanquina d'Esplugues, muller d'Aimó Dalmau, difunt, doctor en lleis, ciutadà de Barcelona, filla de Ferrer d'Esplugues, de Vilafranca del Penedès, i Constança, la seva muller, difunts. Elegeix com a marmessors del seu testament: els seus germans Joan d'Esplugues, canonge i preposat de la Seu, i Bernat d'Esplugues, notari i escrivà del Consell de la ciutat; Nicolau Albanell, llicenciat en lleis; Pere Grau, Pere Oliver i Pere Camp, mercaders, ciutadans de Barcelona, gendres seus; i, finalment, el seu fill Joan Dalmau, també canonge de la Seu i oïdor de comptes del General de Catalunya. És desig seu ser enterrada en el monestir de framenors de Barcelona, al costat del seu difunt marit, a la sepultura que és propietat del seu germà Bernat d'Esplugues. Les seves filles Constança (muller de l'esmentat Nicolau Albanell), Francesca (muller de Pere Grau), Blanquina (muller de Pere Oliver), i Agnès (muller de Pere Camp), reben també algun llegat en metàl·lic. Nomina hereus universals el seu fill Joan Dalmau, canonge, i dues altres filles seves, Joaneta i Isabel, que rebran l'herència a parts equitatives.

Font: AHPB, 90/16, Francesc de Manresa, *Llibre de testaments*, 1401, 4 oct.1424, 3 set., f. 120v-122.

4

Barcelona, 30 de novembre de 1432. Elecció dels Consellers de la ciutat de Barcelona, el dia de sant Andreu, com és costum.

Edicions: *Manual de novells ardots...*, vol. I, pàg. 282; J. M. SANS I TRAVÉ, *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484) de Jaume Safont*, Barcelona, 1992, pàg. 30; J. M. SANS I TRAVÉ (dir.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 1994, vol. I (Anys 1411 a 1539), pàg. 57.

5

Barcelona, 17 de febrer de 1433. Testament de Bernat d'Esplugues, notari i escrivà del Consell de la ciutat. Elegeix com a marmessors del seu testament: el seu nebot Joan Dalmau, canonge de la Seu i oidor de comptes del General; Berenguer Sayol i Pere Grau, mercaders (aquest darrer, marit de la seva neboda Francesca), i la seva muller, Constança. Estableix que vol ser enterrat a la sepultura que posseeix al monestir de framenors de la ciutat. Entre els beneficiaris d'algun llegat en metàl·lic es troben: el seu confessor, Joan Oliver, frare de l'Orde de la Mercè; l'església de Sant Miquel de Barcelona, seu de la parroquial del difunt; la seva cunyada Angelina de Besanta, monja del monestir de Santa Maria de Valls; les seves nebodes Constança (muller de Nicolau Albanell), Francesca (muller de Pere Grau, mercader), Agnès (muller de Pere Camp, difunt, mercader), Blanquina (muller de Pere Oliver, mercader), Joana (muller de Lluís Bisbal) i Isabel, donzella. Bernat d'Esplugues confirma a la seva muller el dot i l'esponsalici, li fa un llegat en metàl·lic per l'any de plor, la fa usufructuària dels seus béns i li demana que asseguri el futur dels seus dos fills, Joan Rafael, el primogènit, i Joan Gabriel, i de la seva filla, la petita Isabel. Al seu primogènit llega també l'escrivania de la Procuració General del Comtat d'Empúries. Nomina hereus universals, a parts iguals, els seus dos fills, Joan Rafael i Joan Gabriel, i la seva dona, Constança, tutora de la seva filla Isabel.

Un petit memorial, al final del testament, recorda als marmessors que una sèrie de llibres seus són en poder d'altres persones, per la qual cosa s'hauran de tenir presents quan facin inventari dels seus béns. N'adjunta aquesta relació.

Foren testimonis del testament Ramon Grau, doctor en lleis; Ramon Batlle, lloc-tinent del protonotari reial; Pere Truyols, prevere beneficiat de l'església de Sant Miquel de Barcelona; i Salvador Marquès, notari. Es publicà el dia 23 de febrer.

Font: ACB, Gabriel Canyelles, vol. 368, *Plec de testaments, 1435-1448*, s. n.

Bibliografia: GÜNZBERG I MOLL, *Los notarios y su organización social en Barcelona...*, pàg. 521.

6

Barcelona, febrer de 1433. El dia 21 de febrer s'anota la mort de Bernat d'Esplugues, notari i escrivà del Consell de la ciutat, l'enterrament del qual es fa dos dies després al monestir de framenors de la ciutat de Barcelona. El dia 26 és ele-

git per a aquest càrrec, en substitució del difunt Esplugues, el notari Gabriel Canyelles.

Font: AHCB, 1B-I, *Llibre del Consell*, vol. 29, 26 maig 1414-26 febrer 1433, pàg. 53-54; AHCB, 1B-II, *Registre de Deliberacions*, vol. 1, 26 febrer 1433-28 nov. 1437, pàg. 1v-3.

Edició: *Manual de novells ardots...*, vol. I, pàg. 285.

7

Barcelona, 28 de febrer de 1433. Inventari dels béns relictos per Bernat d'Esplugues, notari i escrivà del Consell de la ciutat de Barcelona, fet per manament de la seva vídua, Constança. Actuen com a testimonis Pere Truyols, prevere beneficiat de l'església de Sant Miquel de Barcelona; Pere Sayol, ciutadà; i Galdo Rossart, escrivà de Barcelona.

Font: ACB, Volum 969: *Inventarium bonorum que fuerunt honorabilis Bernardi de Speluncis, quondam, notarii et scribe honorabilium Consiliariorum civitatis Barchinone*, 28 febrer 1433-12 maig 1433 (Trasllat de juny de 1509 de Pere Miquel Carbonell, notari). II: localitzable des del 1996.

Bibliografia: CASES, *Catàleg dels protocols notariais de Barcelona...*, pàg. 116-117.

Edició parcial: IGLESIAS, *Les biblioteques dels notaris i escrivans a la Barcelona d'època baixmedieval...*, pàg. 103-115 (estudi biblioteca) i doc. XVII (edició).

Bibliografia: GÜNZBERG, *Los notarios y su organización social...*, pàg. 524-525.

Josep HERNANDO, «Lectores y libros en los protocolos barceloneses en el siglo xv: la formación básica posible de un lector barcelonés», *Napoli Nobilissima*, vol. xx-xiii, fasc. III-VI (maig-desembre 1994), pàg. 147-156.

Laureà PAGAROLAS, «Notaris i auxiliars de la funció notarial a les escrivanies de la Barcelona medieval», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 8 (1994), pàg. 67.

Ed. parcial: IGLESIAS, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle xv...*, vol. I, pàg. 213-225 (estudi bib.) i II: doc. núm 164, pàg. 415-443 (edició).

8

Barcelona, 15 de març de 1433. Provisió feta pels consellers de la ciutat a Gaspar Buçot de l'escrivania de la Procuració General del Comtat d'Empúries, vacant des de la mort d'en Bernat d'Esplugues, notari i escrivà del Consell de la ciutat.

Font: AHCB, 1B-VIII, *Lletres patents*, 1 (1433-1436), f. 1-1v.

9

Barcelona, 15 de març de 1433. Notificació de la provisió anterior, per la qual els consellers de la ciutat concedeixen a Gaspar Buçot l'escrivania de la Procuració

General del Comtat d'Empúries, vacant des de la mort d'en Bernat d'Esplugues, notari i escrivà del Consell de la ciutat.

Font: AHCB, 1B-VIII, *Lletres patents*, vol. 1 (1433-1436), f. 1v-2.

10

Barcelona, 10 de maig de 1433. Testament d'Agnès d'Esplugues, muller de Pere Camp, difunt, mercader, ciutadà de Barcelona. Elegeix com a marmessors del seu testament: el seu germà Joan Dalmau, canonge de la Seu i oïdor de comptes del General de Catalunya; els seus cunyats Nicolau Albanell, llicenciat en lleis, Pere Grau, mercader, i Francesc Carbó. Desitja ser enterrada al claustre del monestir de framenors de Barcelona, on són també enterrats els seus pares. Fa llegats a diverses persones, entre les quals els seus nebots Aldonça, muller de Francesc Carbó, Joan Albanell i Joana (filla de Gabriel Anglès). Els hereus universals dels seus béns són el seu germà Joan Dalmau, les seves germanes (Constança, muller de Nicolau Albanell, difunt; Francina, muller de Pere Grau, mercader; i Blanquina, muller de Pere Oliver, mercader), el seu nebot Joan Bisbal (fill de la seva germana Joana, difunta, i Lluís Bisbal) i les seves nebodes Joana i Eleonor, donzelles (filles de la seva germana Isabel, difunta, i Gabriel Anglès). El testament fou publicat el 12 de juny de 1433.

Font: AHPB, 134/72, Guillem Jordà (major), *Primus liber testamentorum*, 1426, des. 7-1457, juliol 25, f. 82-83.

11

Barcelona, 15 de juliol de 1433. Mort d'Andreu Bertran, bisbe de Barcelona. Tres dies més tard rebrà sepultura al cor de la Seu de Barcelona.

Edicions: Agustí DURAN I SANPERE i Josep SANABRE, *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, Barcelona, 1930, vol. I (1424-1546), doc. XXII, pàg. 61-62; *Dietari... de Jaume Safont (1411-1484)*, pàg. 31; *Dietaris de la Generalitat...*, vol. I, pàg. 58.

12

Palerm, 20 de setembre de 1433. El rei Alfons V d'Aragó encarrega a Pere Umbert que ajudi Dalmau de Mur, arquebisbe de Saragossa, en l'adquisició dels llibres que consideri oportuns de les marmessories d'Andreu Bertran, bisbe de Barcelona, i de la d'en Bernat d'Esplugues; molt especialment, li prega que adquireixi l'obra de Vicenç de Beauvais de la llibreria d'Andreu Bertran, bisbe de Barcelona.

Font: ACA, Reg. 2688, f. 152v.

Edició: R. D'ALÓS, «Documenti per la storia della biblioteca d'Alfonso il Magnanimo», dins *Miscellanea Francesco Ehzle*, Roma, 1924, vol. V, pàg. 417, n. 2.

Lo Rey.

En Pere Umbert, vostra letra havem reebuda a la qual vos responem que, considerats vostres bons serveys, nós havem en tal recomendació vostra bona promoció e avançament que conexerets per obra que o en los beneficis qui vaccaran per promoció del qui serà bisbe de Barchinona o en altres serem stats bé de vos recordants, en manera que Déus volent haurets rahó o causa de contentar-vos, avisants-vos que nós scrivim de present al reverent pare en Christ e amat conseller e canceller nostre l'arquebisbe de Saragoça que pas decontinent als millors e pus bells llibres que haver porà de les marmessories del bisbe de Barchinona e d'en Bernat d'Esplugues e que no obmeta entre'ls altres los Viçents, ço és *doctrinal, natural e moral* qui foren del dit bisbe; perquè us pregam e manam que sol·licitets sobre açò lo dit arquebisbe e y donets tot aquell bon endreç que de vós confiam.

Dada en Palerm, a .XX. dies de setembre de l'any Mil .CCCC.XXXIII. Rex Alfonsus.

A l'amat de casa nostra en Pere Umbert. Franciscus Cubells mandato regio fecit ...

13

Palerm, 21 de setembre de 1433. El rei Alfons V d'Aragó encarrega a Gonçal d'Hixar, arquebisbe de Tarragona, l'adquisició dels llibres que consideri oportuns de les marmessories d'Andreu Bertran, bisbe de Barcelona, i de Bernat d'Esplugues; molt especialment, li prega que adquireixi l'obra de Vicenç de Beauvais i les obres de sant Tomàs de la llibreria d'Andreu Bertran, bisbe de Barcelona.

Font: ACA, Reg. 2688, f. 148.

Bibliografia: R. D'ALÓS, «Documenti per la storia...», pàg. 417, nota 2.

Lo Rey.

Reverend Pare en Christ, pregam-vos affectuosament e encarregam que tots los llibres que conexerets pertinents per a nós e vós d'aquells de les marmessories del bisbe de Barchinona e d'en Bernat Splugues, comprets e haiats decontinent en vostre poder, e senyaladament no ometats los Vicent *moral, doctrinal e natural*, e les obres de sent Thomàs, reservant-los fins a que nós, Déu volent, siam en aquexes parts retornats e ladonchs vists aquells pendrem los que'ns apparerà fer per nós, romanent a vós los altres. E en açò per res no haia falla, car a servey vos ho reputarem molt agradable.

Dada en Palerm, sots nostre segell secret, a .XXI. dies de setembre del any Mil .CCCC.XXXIII. Rex Alfonsus.

Al Reverend pare en Christ e amat Canceller nostre

Gonzalo, per divinal miseració Arquebisbe de Terragona

Dominus Rex mandavit mihi

Johanni Olzina

14

Palerm, 30 de setembre de 1433. El rei Alfons V d'Aragó encarrega a Dalmau de Mur, arquebisbe de Saragossa, l'adquisició dels llibres que consideri oportuns de les marmessories d'Andreu Bertran, bisbe de Barcelona, de la d'en Bernat d'Esplugues, i de la de mossèn Francesc Sarcola; molt especialment, fa constar el seu interès per l'obra de Vicenç de Beauvais i les obres de sant Tomàs, que es troben a la marmessoria del bisbe de Barcelona.

ACA, Reg. 2693, f. 124v, 127-127v.

Edició: A. GIMÉNEZ SOLER, *Itinerario del Rey don Alfonso V de Aragón y I de Nápoles*, Barcelona, 1909, pàg. 123-124.

Cit.: R. D'ALÓS, «Documenti per la storia...», pàg. 417, nota 2.

/f. 124v/ Al Arquibisbe de Çaragoça dirà e explicarà mossèn Guillem de Vich per part del senyor Rey les coses següents: Primerament...

/f. 127/ E per que lo dit senyor és informat que en los béns d'en Bernat d'Esplugues ha molts llibres notables e de diverses facultats e axí mateix en los béns del bisbe de Barchinona e ara derrerament en los de mossèn Francisco Sarcola, e que entre los del dit bisbe serien les obres de sant Thomàs e lo Vicent *moral e doctrinal e natural*, e axí altres notables llibres entre altres dels dits defuncts, cobejant lo dit senyor haver dels dits llibres los que li plaurant, dubtant-se que entre tant no passen en altres mans de les quals axí fàcilment no'ls pogués haver, prega e encarrega al dit Arquebisbe que les dites obres de sant Thomàs e Vicent *moral, doctrinal e natural*, e axí tots altres bons llibres dels dessús dits que lo dit Arquebisbe conexerà ésser pertinents al dit senyor de qualsevol facultat sien, ell dit Arquebisbe compre e haia de continent reservant-los fins a que lo dit senyor sia, Déus volent, retornat en les parts d'allà, e ladonchs vists aquells pendrà los que li appareran fer per ell e lexarà los altres al dit Arquebisbe. Ítem, li dirà...

/f. 127v/ Dada en Palerm, a .XXX. dias de setiembre l'any .M.CCCC.XX-XIII. Rex Alfonsus.

Dominus Rex mandauit
mihi, Johanni Olzina

15

Barcelona, 11 de desembre de 1433. Entrada a Barcelona de Simó Salvador, nou bisbe de la ciutat. L'acompanyen, entre d'altres dignitats civils i eclesiàstiques, Dalmau de Mur, arquebisbe de Saragossa, el bisbe de Vic i els abats de Sant Cugat del Vallès i de Montserrat.

Edició: *Manual de novells ardits...*, vol. I, pàg. 292-293.

16

Barcelona, 24 de maig de 1448. Cap a mitjanit, un terratrèmol de gran intensitat afectà la ciutat de Barcelona i bona part del Principat de Catalunya. Entre les propietats afectades, es troba l'alberg dels hereus d'en Bernat d'Esplugues.

Edició: *Dietari ... de Jaume Safont (1411-1484)*, pàg. 53.

Edició: *Dietaris de la Generalitat...*, vol. I, pàg. 106-107.

17

Barcelona, 30 de gener de 1456. La ciutat de Barcelona torna al rei Alfons el Magnànim el Comtat d'Empúries.

Edició: *Dietari... de Jaume Safont (1411-1484)*, pàg. 88-89.

18

Barcelona, 12 de setembre de 1457. Testament de Joan Romeu, mercader, ciutadà de Barcelona. Elegeix com a marmessors del seu testament el seu pare, Manuel Romeu, mestre d'aixa, ciutadà de Barcelona, i la seva muller, Isabel d'Esplugues. A aquesta darrera li reconeix el dot i l'esponsalici i la declara hereva universal de tots els seus béns. El testament es publicà l'endemà.

Font: *AHPB*, 175/86, Bartomeu Costa (major), *Primus liber testamentorum*, 1439, jul. 28-1464, set. 21, f. 63-64.

19

Barcelona, 13 d'octubre de 1457. Pere de Castellbell, donzell, acompanyat d'un grup armat, segrestà Isabel d'Esplugues a la vila de Caldes de Malavella, vídua d'en Joan Romeu, ciutadà, filla d'en Bernat d'Esplugues, notari i escrivà del Consell barceloní, difunt, i germana de Joan d'Esplugues (?), també difunt, que l'havia fet hereva dels seus béns (molt estimats, pel que sembla, per en Castellbell). En el moment del seu segrest, Isabel era a casa de la seva cosina Francesca d'Esplugues, muller de Pere Grau, mercader. Finalment, el 27 d'octubre, Isabel d'Esplugues serà alliberada pel sometent de la ciutat de Barcelona i serà portada a casa del també cosí seu Joan Dalmau, canonge i oïdor de comptes del General de Catalunya, germà de Francesca. Pere de Castellbell morirà, afectat per la pesta, l'1 de novembre i el seu cadàver, per ordre del veguer de Barcelona, serà desenterrat a Sant Celoni, on jeia, i exposat públicament a l'entrada de la ciutat de Barcelona.

Edicions: *Manual de novells ardis...*, vol. II, pàg. 274-276; *Llibre de les solemnitats de Barcelona...*, vol. I, doc. LXXIX, pàg. 235-236; *Dietari... de Jaume Safont (1411-1484)*, pàg. 99-101; *Dietaris de la Generalitat...*, vol. I, pàg. 137-138.

Bibliografia: E. DURAN, *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998, vol. I, pàg. 83.